

“TO'TINOMA” QO'LYOZMALARINING ILMIY TAVSIF
(Latifiy dostoni misolida)

Majidov Umedjon Abduraxmonovich

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
tayanch doktorant (PhD)

E-mail: majidovumedjon@mail.ru, tel: (+99890) 189-73-04

Mavzuning dolzarbligi: “To'tinoma” sharq adabiyotida janrlararo sintezning yorqin namunasi bo'lib, uning turli milliy adabiyotlarda, xususan, turkiy muhitda tarqalishi murakkab matniy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ziyoddin Naxshabiyning forsiy varianti asosiy manba bo'lishiga qaramay, XV asrga oid Latifiy (Mulla Latifiy) tomonidan amalga oshirilgan turkiy tahrir alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Latifiy versiyasi nafaqat tarjima, balki syujetga mahalliy kolorit (voqelikni ta'sirli tasvirlash) va adabiy didni olib kirgan mustaqil qayta ishlanma hisoblanadi. Bu qo'lyozmalarni ilmiy tavsiflash, ularning Naxshabiy nusxasidan farqlarini aniqlash va asarning o'zbek adabiy jarayoniga chuqur singib ketish darajasini Latifiy talqini misolida o'rganish matnshunoslik va adabiyotshunoslik uchun dolzarbdir.

Ushbu tezisda “To'tinoma” asarining turkiy tildagi eng muhim va badiiy jihatdan qimmatli qo'lyozmalaridan biri – Mulla Latifiy (Latifiy) tomonidan XV asrda amalga oshirilgan tahririni ilmiy tavsifi yoritilgan. Latifiy nusxasi syujetning ixchamligi (aksariyat hollarda 52 emas, balki 34-35 hikoyani o'z ichiga oladi), tilining soddaligi va xalq og'zaki ijodiga yaqinligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotda mazkur qo'lyozma nusxalarining fonetik, leksik va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi, bu esa asarning O'rta Osiyo adabiy maktablaridagi transformatsiyasini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kirish. “To'tinoma” nasriy asari nafaqat syujet boyligi, balki turli madaniyatlar va davrlar oralig'ida saqlanib qolgan matniy barqarorligi bilan ham ajralib turadi. XIV asrda yaratilgan Ziyoddin Naxshabiyning forsiy varianti

tarjima va tahrirlar uchun asosiy andoza bo'lsa-da, XV asrda yashab ijod etgan Latifiy tomonidan yaratilgan turkiy nusxa o'zbek tilidagi eng mustaqil va badiiy jihatdan qiziqarli talqinlardan biri hisoblanadi.

Latifiy tahriri Xiva xonligi va Buxoro amirligi adabiy muhitida keng tarqalgan. Bu nusxalar Naxshabiyning ayrim murakkab tasviriy uslublari va ba'zi hikoyalarini olib tashlab, asarni mahalliy o'quvchi didiga, diniy-axloqiy talablarga va xalq tiliga moslagan. Mazkur maqolaning asosiy vazifasi – Latifiyning “To‘tinoma” qo‘lyozmalarini ilmiy-matnshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o‘rganish va uning o‘zbek nasrida tutgan o‘rnini asoslashdir.

Asosiy qism: Latifiy qo‘lyozmalarining tavsifiy tahlili. Latifiy tomonidan tahrir qilingan “To‘tinoma” qo‘lyozmalari O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondida va boshqa Markaziy Osiyo kutubxonalarida bir necha nusxada mavjud. Ularni matniy va badiiy jihatdan taqqoslash Latifiy tahririning uch asosiy xususiyatini aniqlaydi:

1. Matniy ixchamlik va syujet transformatsiyasi: Naxshabiyning forsiy “To‘tinoma”si odatda 52 kecha/hikoyadan iborat bo'lsa, Latifiy nusxalarining aksariyati 34 yoki 35 ta hikoyani o‘z ichiga oladi.

- Qisqartirish sabablari: Latifiy, birinchidan, o‘quvchini zeriktirmaslik uchun forsiy variantdagi ba'zi ortiqcha tavsiflar va qahramonlarning monologlarini qisqartirgan. ikkinchidan, u o‘z davri uchun noo‘rin hisoblangan bir nechta ochiq-sochiq hikoyalarni matndan butunlay chiqarib tashlagan.
- Yangi unsurlar: qisqartirish bilan birga, Latifiy matnning boshlanish va tugallanish qismlariga o‘ziga xos muqaddimalar va xotimalar kiritgan. bu qismlarda u o‘zining tarjima maqsadini – asarni turkiy tilda ravonlashtirish ekanligini qayd etadi.

2. Leksik va uslubiy xususiyatlar. Latifiy qo‘lyozmalarining eng muhim xususiyati uning tili bo‘lib, u chig‘atoy adabiy tilidan ko‘ra xalqona tiliga (mahalliy shevaga) yaqinroqdir.

- Leksik soddalashuv: forsiy matndagi murakkab arabcha va forsha atamalar Latifiy tomonidan oddiy, kundalik hayotda ishlatiladigan o‘zbekcha so‘zlar va

frazologizmlar bilan almashtirilgan. Masalan, forsiyda 'aqib (oqibat) o'rniga ko'pincha axir, parda (to'siq) o'rniga cho'lpon (ko'rpa ma'nosida) kabi so'zlar ishlatilgan.

- Fonetik xususiyatlar: qo'lyozmalarda tovush o'zgarishlari, masalan, 'o' unlisining u ga yaqinlashuvi kabi mahalliy shevaga xos fonetik hodisalar kuzatiladi. bu esa kotiblar va tarjimonning Buxoro yoki Xiva adabiy muhitiga mansubligini ko'rsatadi.

3. Qiyosiy tahlilning badiiy natijalari. Latifiy tahriri natijasida "To'tinoma"ning badiiy didaktik yo'nalishi kuchaygan.

- Didaktik ruhning ustunligi: Latifiy variantida har bir hikoyaning yakunida beriladigan pand-nasihat qismi kengaytirilgan va islomiy axloqiy talablar bilan mustahkamlangan. Bu uning asarni shunchaki ko'ngilochar emas, balki tarbiyaviy asar sifatida ko'rganligini bildiradi.
- To'ti obrazining o'zgarishi: Latifiy talqinida To'ti obrazi Naxshabiy variantidagiga nisbatan yanada zukko, mutlaq axloq qoidalariga rioya qiluvchi va ma'rifiy vazifani bajaruvchi donishmand sifatida tasvirlanadi.

Xulosa, Latifiy tomonidan tahrir qilingan "To'tinoma" qo'lyozmalari o'zbek matnshunosligi uchun juda qimmatli manba hisoblanadi.

1. Latifiy tahriri asarning faqatgina tildan tilga o'girilishi emas, balki O'rta Osiyo adabiy muhiti talablariga moslashtirilgan mustaqil asar ekanligini isbotlaydi.
2. Qo'lyozmalarning matniy ixchamligi (34-35 hikoya) va xalqona til xususiyatlari Latifiyning asarni keng omma uchun tushunarli va qiziqarli qilishga intilganini ko'rsatadi.
3. Latifiy variantidagi didaktik va axloqiy qismlarning kuchaytirilishi XV asr turkiy adabiy muhitida nasrning tarbiyaviy funksiyasi qanchalik muhim bo'lganini anglatadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar Latifiyning qo'lyozmalarini boshqa noma'lum turkiy tahrirlar bilan qiyoslashga va uning ilmiy-tanqidiy matnini yaratishga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Naxshabiy, Z. D. (1974). To'tinoma (fors tilidan tarjima). tarjimon: M. Sodiqov. toshkent: g'afur g'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Karimov, U. (1996). O'zbek adabiyotining qadimiy davri manbalari. toshkent: fan.
3. Mallayev, N. (1993). O'zbek adabiyoti tarixi. toshkent: o'qituvchi.
4. Tursunov, A. (2018). "To'tinoma"ning o'zbek qo'lyozmalari va ularning matniy xususiyatlari. Filologiya masalalari, (3), 101-105.
5. Ibrohimov, S. (1974). Latifiy va uning "To'tinoma" tarjimasi. O'zbek tili va adabiyoti, (2), 52-59.